

RYSZARD KAPUŚCIŃSKI:

Találkozás a Másikkal – a XXI. század kihívása

Amikor elgondolkodom hosszú ideje tartó, a világ különböző részeit érintő utazásaimon, néha úgy tetszik, hogy a legnyugtalanítóbb gondot nem is annyira a határok és a frontok, a nehézségek és a veszélyek jelentették, mint inkább az a számtalanszor újraéledő bizonytalanság, hogy milyen lesz, hogyan fog lezajlani találkozásom másokkal, azokkal az emberekkel, akikkel valahol útközben hoz össze a sors. Tudtam ugyanis, hogy nagyon sok, néha talán minden ezen fog múlni. Az összes ilyen találkozás maga volt a nagy ismeretlen – milyen lesz a hangulata? a körülményei? hogyan fog végződni?

Az ilyenfajta kérdések természetesen öröktől fogva léteznek. A másik emberrel, emberekkel való találkozás mindig is általános és alapvető tapasztalata, élménye volt fajunknak. A régészek tanúsága szerint a legelső emberi csoportok mindössze harminc-ötven fős családok-nemzetiségek voltak. Ha a csoport nagyobb, nehéz lett volna gyorsan, ügyesen mozognia. Ha kisebb, nehezebben tudta volna magát megvédeni, nem tudott volna eredményesen harcolni a túlélésért.

Nos, ez a mi kis nemzetségünk élelem után vándorol, és egyszer csak találkozik egy másik családdal, nemzetséggel. Milyen hallatlanul fontos pillanat ez a világ történetében, milyen meghatározó jelentőségű felfedezés! Annak felfedezése, hogy a világon más emberek is léteznek! Korábban ugyanis az említett elsődleges csoport tagja abban a meg-

Ryszard Kapuściński (1932, Pińsk) lengyel író, újságíró az irodalmi riport, a miniesszé világszeret elismert művelője. A lengyelek „farmernadrágos Hérodotosza” tudósítóként több évtizedet töltött az úgynevezett harmadik világban. Az öt nyelven beszélő író tízegynehány külföldi egyetemen tanított vendégprofesszorként, rangos hazai és nemzetközi díjainak, kitüntetéseinek száma meghaladja a harmincat, krakkói díszdoktori címe sorrendben az ötödik. Magyar nyelven eddig tizenkét műve jelent meg – többek között *A császár, A sahinsah, Futballháború, A birodalom, Ében, Lapidárium I–V.*

Az itt közölt előadás 2004. október 1-jén hangzott el Krakkóban abból az alkalomból, hogy a szerzőt a Jagelló Egyetem díszdoktorává avatták.

győződésben élhetett, hogy ha ismeri a maga harminc-ötven fős rokonságát, akkor a világ minden emberét ismeri. Most pedig kiderült, hogy nem így van, hogy a világon más hasonló lények, más emberek is élnek!

De hogyan fogadjuk ezt a felfedezést? Hogyan viselkedjünk? Hogyan döntsünk?

Rontsunk rá dühödten a másik embercsoportra? Kerüljük ki őket közömbösen, és menjünk tovább? Vagy próbáljunk megismerkedni, szót érteni?

Az a választás, amely elé évezredekkel ezelőtt ősszüleink kerültek, ma is itt áll előttünk, mégpedig csöppet sem gyengülő intenzitással; a választás most ugyanúgy alapvető és kategorikus kérdés. Hogyan viszonyuljunk a másik emberhez, a Másikhoz? Milyen magatartást tanúsítsunk iránta?

Van úgy, hogy párbajra, konfliktusra, háborúra kerül sor. Ilyen eseményekről tanúskodik az összes levéltár, a megszámlálhatatlan csatatér, a világban szétszórott rommaradványok tömege. Ezek mind az ember vereségének bizonyítékai – annak, hogy nem tudott vagy nem akart megegyezni a Másikkal.

De alakulhat úgy is a helyzet, hogy az említett családnemzetség támadás és harc helyett inkább az elzárkózás, elkülönülés, elszigetelődés mellett dönt. Az efféle magatartás eredményeként jönnek létre idővel az olyan természetű létesítmények, mint a kínai Nagy Fal, a babiloni tornyok és kapuk, a római limes vagy az inkák kőfalai.

Vannak bizonyítékok, szerencsére, az emberiség által megtapasztalt másfajta magatartásra is szerte a világban. Az együttműködés bizonyítékai ezek – piacok, vásá-

rok maradványai, vízi kikötők maradványai, olyan helyek, ahol agórák és szentélyek álltak, ahol még ma is ősi egyetemek és akadémiák épületei láthatók, ahol egykori kereskedelmi útvonalak nyomai maradtak fenn, olyanokéi, mint a Selyemút, a Borostyánút vagy a Szahara-vasút. Ezekben a helyeken az emberek találkoztak, gondolatokat, eszméket és árut cseréltek, kereskedtek, üzleteltek, egyezségeket és szövetségeket kötöttek, közös célokat és értékeket találtak.

Vagyis az ember előtt, amikor a Másikkal találkozott, három lehetőség állt nyitva: választhatta a háborút, fallal vehette körül magát, párbeszédet folytathatott.

A háborút nehéz igazolni; úgy vélem, hogy a háborúnak mindenki vesztese, mert az nem egyéb, mint az emberi Lény veresége, amely leleplezi alkalmatlanságunkat a meg egyezésre, a Másik helyzetének átérésére, a jóságra és az értelemre. Mert a másikkal történő találkozás ilyenkor véres, halálos tragédiába torkollik.

Azt az elvet, amely az embert arra készítette, hogy magas falakkal, mély árkokkal vegye körül magát, így határolja el magát másoktól, manapság apartheid doktrínának nevezik. Ezt a fogalmat helytelenül csupán a már nem létező dél-afrikai fehér rezsim politikájára korlátozták. A valóságban már az ősidőkben is alkalmazták az apartheidet. Számtalan törzs és nemzetség mitológiája tartalmazza azt a meggyőződést, hogy csak mi vagyunk emberek – mi, a mi klánunk, a mi közösségünk tagjai, a többiek, mindenki más csupán „alember” vagy egyáltalán nem is ember. Legjobban az ókori Kína egyik tanítása fejezi ezt ki: a nem kínait sárkányfog-veteménynek tartották, de legjobb esetben is szerencsétlen flótásnak, amiért nem kínainak született. A Másik ennek megfelelően kutya, patkány vagy csúszómászó féreg volt a szemükben. Az apartheid a Másikkal, az idegennel szemben táplált gyűlölet, megvetés és utálat doktrínája volt és maradt.

Mennyire más képet fest ugyanerről a Másikról az antropomorfizmus kora, amelyben az istenek emberi alakot ölthettek és emberként viselkedhettek! Abban a korban ugyanis sosem lehetett tudni, hogy a közeledő vándor, utazó, jövevény vajon ember-e vagy ember formájú isten. Ez a bizonytalanság, ez az érdeklődő ambivalencia a vendégszeretet kultúrájának egyik forrása, amely azt parancsolja, hogy a legnagyobb szívéllyel fogadjuk a vendéget, akinek kilétében végérvényesen soha sem lehetünk biztosak.

A görög kultúrafelfogásban a dolgok ugyancsak emberbarát jelentésüket tárják fel. Az ajtók, a kapuk nemcsak arra szolgálnak, hogy elzárkózzunk a Másik elől – meg is nyílhatnak a másik ember előtt, vendégségbe hívogathatják őt. Az útnak nem feltétlenül ellenséges hadoszlopokat kell szolgálnia, lehet olyan ösvény is, amelyen zarándoknak öltözve valamely isten közelít felénk.

Emmanuel Levinas a Másikkal való találkozást „eseménynek”, sőt „alapvető eseménynek” nevezi; ez a legjelentősebb tapasztalatunk, a legtávolabbra nyíló horizont. Levinas, mint tudjuk, a dialogikus filozófia hirdetői közé tartozik – ide soroljuk még Martin Bubert, Ferdinand Ebner-t vagy Gabriel Marcelt (később a lengyel Józef Tischner is csatlakozott hozzájuk) –, akik a Másik ideáját mint az egyetlen és megismételhetetlen létezés ideáját fejtették ki, többé vagy kevésbé közvetett módon szembehelezve a XX. század két meghatározó jelenségével: az egyén sajátos jellemzőit leromboló tömegtársadalommal és a totalitarizmus pusztító ideológiájának expanziójával. Ezek a filozófusok arra törekedtek, hogy megmentsek az általuk legnagyobbnak tartott értéket – az emberi individuumot: engem, téged, a Másikat, a Többieket – a tömeg mindenféle emberi identitást nivelláló tevékenységével és a totalitarizmussal szemben.

A Másikhoz, a Többiekhez fűződő viszonyunkat illetően a dialogisták elvetették a mindig pusztításhoz vezető háborút, bírálták a közömbös magatartást, az elzárkózást, mindezek helyett a közeledés, a nyitottság és a jó szándék szükségességét, mi több: erkölcsi parancsát hirdették.

Ilyen szellemi közegben, hasonló természetű kutatások és reflexiók, hasonló álláspontok légkörében született meg és teljesedett ki a Jagelló Egyetem egykori hallgatójának, majd filozófiai doktorának, a Csendes-óceáni szigeteket kutató Bronisław Malinowski-nak az életműve.

Malinowski föltette a kérdést: hogyan közelítsünk a Másikhoz, ha az nem csupán elméleti, absztrakt lény, hanem konkrét személy, aki más fajhoz tartozik, akinek más a vallása, az értékrendje, a kultúrája, mások a szokásai?

Figyeljük meg, hogy a „Másik” fogalmát leggyakrabban az európai fehér ember szemszögéből határozzuk meg. Csakhogy nemrégiben egy etiópai hegyi falucskába vetődtem, rohan utánam egy falka gyerek, s rám mutogatva vidáman, nevetve kiabálják: *ferencsi! ferencsi!* Vagyis – idegen, idegen! Milyen jó példája ez a világ, a különféle kultúrák dehierarchizálásának! Annak, hogy a többiek ugyan Mások, az ő szemükben viszont én vagyok az a Másik.

Ilyen értelemben mindannyian egy csónakban evezünk. Bolygónk minden lakója, mindannyian Mások vagyunk a Többiekhez viszonyítva – én a többiekhez képest, ők én-hozzám képest.

Malinowski leleplezi azt a minden kultúrára jellemző, bár kultúránként különböző mértékben jelentkező gyengeséget vagy egyszerűen csak tulajdonságot, miszerint az egyik kultúra nehezen érti meg a másikat, és ezekkel a nehézségekkel az adott kultúrához tartozók, annak részesei és hordozói viaskodnak.

Ő maga, mindenféle kolonialista szokástól eltérően, sátrát ver a Trobriand-szigetek egyik falucskájában, és a helyi

lakosok között telepedik le. A megélt tapasztalatok bizony nem kellemesek. Fennmaradt naplójában gyakran tesz említést felmerülő nehézségekről, rossz hangulatairól, csüggedéseiről, depressziójáról. Nagy árat fizet, amiért kiszakadt saját kultúrájából. Ezért olyan fontos, hogy legyen saját, határozott önazonosságunk, hogy érezzük ennek erejét, értékét és érettségét. Csak ennek birtokában szembesülhetünk bátran más kultúrával. Ellenkező esetben behúzódnak rejtekhelyünkre, félénken elzárkózunk másoktól. Annál is inkább, mivel a Másik valójában tükör, amelyben látjuk magunkat, vagy mások látnak bennünket, olyan tükör, amely leleplez, lemeztenít minket, amit azért szeretnénk elkerülni.

Egy másik, a maga korában hallatlanul bátor tézist is megfogalmaz a Jagelló Egyetem egykori növendéke, nevezetesen azt, hogy nincsenek magasabb rendű és alacsonyabb rendű kultúrák, csak egymástól eltérő kultúrák vannak, amelyek különböző módon elégítik ki részeseik igényeit és elvárásait. Az ő számára a más fajú, más kultúrájú ember természetes módon olyan személy, akinek viselkedését, csakúgy, mint mindannyiunkét, az általa elismert értékek tisztelete, megbecsülése, a hagyományok és szokások tiszteletben tartása jellemzi.

Míg Malinowski a tömegtársadalom születésekor kezdte tevékenységét, addig napjainkban a tömegtársadalomból fokozatosan haladunk az új, a planetáris társadalom felé. Sok minden kedvez ennek a változásnak – az elektronikus forradalom, a kommunikáció hihetetlen fejlődése, a kapcsolatteremtés és a helyváltoztatás lehetőségeinek erőteljes kiszélesedése, s mindezek következményeként a legfiatalabb nemzedékek tudatában és a tágan értelmezett kultúrában végbemenő átalakulások.

Mennyiben fogja mindez megváltoztatni egymáshoz való viszonyunkat – az egyik kultúrához tartozók és a másik kultúrához vagy kultúrákhoz tartozók viszonyát? Milyen hatással lesz ez az Én–Másik relációra a saját kultúrámon belül és azon kívül? Nagyon nehéz erre egyértelmű és végleges választ adni, minthogy olyan folyamatról van szó, amelyben mi magunk is benne élünk, ezért még híján vagyunk az alapos elemzéshez szükséges távolságnak.

Levinas az Én–Másik relációt az egyetlen, történelmi és faji szempontból egységes civilizáción belül vizsgálta. Malinowski a melanéziai törzseket olyan időszakban vizsgálta, amikor azok még őrizték primitív, a nyugati technológia, szervezés és piac hatásaitól mentes állapotukat.

Manapság ez már egyre kevésbé lehetséges. A kultúra mind heterogénebbé, hibridebbé válik. Nemrég megdöbentő élményben volt részem Dubajban. A tengerparton ment egy leány, minden bizonnyal muzulmán hitű. Feszes farmert, testhez simuló blúzt viselt, ugyanakkor a fejét, de csak a fejét, fekete csador fedte, de olyan puritán módon, hogy még a szeme sem látszott ki belőle.

Ám korunk igazi kihívása, az új Másikkal történő találkozás tágabb történelmi kontextusból is ered. Nevezetesen – a XX. század második fele az az időszak, amikor az emberiség két harmada felszabadul a gyarmati függés alól, és saját, legalább névleg független országának állampolgárává válik. Ezek az emberek fokozatosan kezdik felfedezni a múltjukat, a legendáikat, mítoszait, gyökereiket, önazonosságukat és persze az ebből fakadó büszkeséget. Kezdek úgy érezni, hogy ők maguk lettek sorsuk irányítói, gazdái, s közben gyűlölettel utasítanak vissza minden próbálkozást, amely kizárólag tárgyaknak, bémunkásoknak, az elnyomás áldozatainak és passzív objektumainak tekinti őket.

Meglehet, annyira új és egészen más világ felé haladunk, hogy eddigi történelmi tapasztalataink kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy ezt a világot megértsük és mozogni tudjunk benne. Mindenesetre az a világ, amely felé tartunk, a Nagy Lehetőség Bolygója, de nem a feltétlen lehetőség, mert csak azok előtt lesz nyitva, akik komolyan veszik feladataikat, s ezt azzal bizonyítják, hogy saját magukat is komolyan veszik. Olyan világ ez, amely potenciálisan sokat nyújt, de sokat is követel, amelyben a könnyebb, rövidebb úttal való próbálkozás gyakran zsákutcába vezet.

Ebben az új világban folyton egy új Másikkal fogunk találkozni, aki csak lassan bontakozik ki korunk káoszából és zűrzavarából. Lehet, hogy ez a Másik a modern kor kultúráját alkotó két, szembenálló irányzathoz fog megszületni – a mai valóságunkat globalizáló és az egyediségünket, a különbségeinket, a megismételhetlenségünket őrző irányzathoz. Ezeknek lesz a gyümölcse és örököse. Párbeszédre és egyetértésre kell vele törekednünk.

Milyen lesz ez az új Másik? Hogy fog lezajlani a találkozásunk? Mit mondunk egymásnak? És milyen nyelven? Képesek leszünk-e meghallgatni egymást? Megérteni egymást? Akarunk-e majd együtt hivatkozni arra, ami – Joseph Conradot idézve – „megszólítja lelkese és csodálat megtapasztalására való képességünket, az életet körülölelő titok felfedezésének képességét, az irgalom, a szépség és fájdalom bennünk lévő érzését, az egész világhoz fűző titkos kapcsolatunkat – és azt a gyengéd, de lebíráthatatlan szolidaritás-érzésünket, amely egygyé forrasztja megszámlálhatatlan emberi szív magányát, megszólítja bennünk a remények, örömök, gondok, törekvések, illúziók, álmok, félelmek közös élményét, amely összeköti embert az emberrel, összeköti az egész emberiséget – halottakat az élőkkel, élőket a még meg nem születettekkel”.

Szenyán Erzsébet fordítása